

már kiadott 1910-ig, illetve 1943-tól vezetett naplóit – teljessé vált a délvidéki magyar közösség első számú vezetőjének élettörténete, amennyire azt leginkább közvetett úton rekonstruálni lehet. Aligha lehet kétsége bárkinek, aki végigolvasta a magán- és hivatalos levelezés, a különböző feljegyzések, beszédek és tervezetek sok száz oldalát, hogy a dokumentumokon keresztül nemcsak a délvidéki magyar közösség küzdelmes története elevenedik meg, de betekintést nyerünk egy nagyformátumú politikus életébe, hivatása és közössége szolgálatának dokumentumaiba is. Egy olyan ízig-vérig bánáti magyar politikuséba, akinek emberi és erkölcsi tartása megkérdőjelezhetetlen, s aki a harmincas évek második felétől a második világháború utáni időszakig szűkebb pátriáján messze túlnyúlva meghatározó alakja volt az egész jugoszláviai magyarságnak.

A kötet, amely nem hiányozhat a Délvidék 20. századi története iránt érdeklődők könyvespolcáról, további kutatások kiindulópontjaként szolgálhat. Ezt elősegítené, ha valamely közgyűjtemény részeként a Várady-iratok egésze hozzáférhetővé válna a kutatók számára.

Hornyák Árpád

NAPLÓ ÉS TÖRTÉNELEM

Szerk. Pritz Pál

Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, Bp. 2018. 244 oldal

Napjaink erőteljes prezentizmusa nem újság. Működtetői és hasznélvezői hajlamosak a közösségi múltismereti és -emlékezeti gyakorlatokat az aktualitások elsőbbségi nézőpontjainak alárendelni, másképp mondva: a jelen törekszik magát historizálni. Ezzel csak növeli „a múlttól szóló nagy hangzavart”, melynek régi-új fellendülést mutató összetevői a narratív kútfők magántörténelmei is. Ezek közül a *történelmi tényekre váltható forrásérték* szempontjából rendszerint többre becsült *naplókat* tette vizsgálat tárgyává a Pécsen rendezett VIII. Hungarológiai Kongresszus 2016-ban. Az itt elhangzott előadások tanulmányzövegei jelentek meg a *Napló és történelem* című kötetben önálló kiadásban. A Gergely Jenő emlékének ajánlott kötet politikai és irodalmi személyiségek feljegyzéseit helyezte a 20. század közepső évtizedeire vonatkozó térségi történelem tudós mérlegére.

A kivitelezést – Mann Jolán, Marchut Réka és Sipos Balázs segítségével – Pritz Pál fogta össze. Jelzésértékű szerkesztési megoldással Pritz a kiadványban szereplő alanyokat és a rólu író szerzőket – fényképesen is – párban tüntette fel. Arcot kapó kettőseikben ez részint a szubjektivitás tükrö: a forrásmű-választások olykor alighanem *egyéni rokonszenvek* kifejezői, egészében véve mégis a *tanulmányozói vonzalmak* domináltak. Az utóbbi garanciális körülmény folytán a naplóírókról *emberileg* is érthetőbb portrék születhettek, elemző zövegeik pedig indirekt könyvajánlóként is olvashatók.

A kötet bevezetéseként deklarált szakmai elvárásnak – „a naplót kortörténeti dokumentumként olvasó történész avatott kézzel szálazza szét az eltérő rétegeket” – megfelelően az írások erejükhöz mérten derekasan számba veszik a naplókészítés külső-belső körülményeit, köztük az öngazolás vagy öncenzúrázás feltehető helyzeteit. A fontos *Lejeune*-i referencia többször visszaköszön, és a vizsgálatokban bebizonyosodik: a naplóleírás lehet *valósággtükröző* vagy *valósággtorzító*, sőt akár a kettő egyszerre is. Ráadásul nem kizárólag az utólag merengő vagy elgondolkodó típusú bejegyzéseket lehet tetten érni kiszínezésen vagy tárgyi tévesztésen, hanem a szikár napi eseményleírásokat is. Kivált, amikor szerzőik naplójukat önálló irodalmi műfajnak tekintik. A műfaj zövegei ezért sosem *tényírások*, és mégis megkerülhetetlen *valóságdokumentumok*.

Kérdés azonban, hogy a történeti rekonstrukcióban ki milyen „tényleges súlyt” és mekora hatókörben tulajdonít a naplóknak. A kötet szerzői javarészt a nagypolitikai múlt megismerését segíteni képes *legjobb póttanyagokként* kezelik, és pozitívista tanulmányba integrálják naplóforrásukat. Teszik ezt magabiztosabb vagy szerényebb hőfokon, néha talán túldimenzionálva azok forrásértékét, ilyenkor illusztratív, ám pontszerű emlékezeti tanúságból növesztenek tényállítást. Nem mindig a tudatosodásig eljutva, de többeknél megjelenik az újabb keletű forráshasználati nézőpont is, amely „személyiségközpontúan” faggatná a naplót *mint ego-dokumentumot*, és belőle a nagybetűs történelem megélés-történeti, egyéni tapasztalati lenyomatára kíváncsi. (Ezt a felfogást erősítették a naplóírók maguk is, amikor a világ „időnként az ember ellen fordul” változásainak való nagyfokú kitettségre utaltak; Márai Sándor részint a „saját sors” visszakaparintására tett kísérletként tekintett naplófolyamára.)

A kötet időrendje és tematikája alapján hazai írók Szovjetunióban felvett „látletelei” tárgyalhatók először. Peter Pastor Illyés Gyula és Nagy Lajos 1934-es útinaplóiból vezeti le, hogy azok szerzői egyaránt „etnocentrikus szemlélettel”, kulturális fölény-tudattal közeledtek a korabeli orosz állam és társadalom állapotaihoz. Kitér még Illyés felkészülő olvasmányaira, az évtizedekkel későbbi kiadások öndelfináló (Szörényi László) szövegátírásaira, és a „tárgyilagosságtól” eltérés valószínű indítékaira; ahogy Nagy Lajosnál szintén felfejti a naplómegszületés történelmi és magánkörülményeit. George Deak pedig Sinkó Ervin 1953-as publikálását visszaemlékezése mögött bújó, 1935–37 közti naplószerű feljegyzéseinek ered nyomába. Ezek történelmi forrásértékét firtatva úgy találja, hogy alapjában véve hüen adják vissza az író hajdani „depressziójának” egzisztenciális és belső okait: „hiszékenységet” és világnézeti hitetlenkedéseit, szembetűnő örlődését a kétségek és kiábrándulás őszintesége, valamint az emberiség és a jövő nagy ügyéért hevülő kommunista meggyőződése között. Azt is megtudjuk, hogy „a napló nyersanyagát regénnyé átalakító késői beszámolóval” – mikor végre kiadási zöld jelzést kapott – Sinkónak „politikai szándékai voltak”, immár a „Tito-rendszer” közgondolkodása számára szolgáltni antisztálinista intéssel.

Püski Levente jóval kiterjedtebb anyagon vizsgálódva, Kozma Miklós politikai naplója kapcsán először a gondolkodói alkatot mutatja be egy olyan „homo politicusét”, akinél szerencsésen párosult – írói ambícióit is belefojtó – szenvedélyes naplóírói vénája és fogékonysága, hogy „nagy érdeklődéssel figyelte a politikai életnek a személyes kereteken túli történéseit is”. Részletesen olvashatunk a Kozma-iratok mint kiemelt fontosságú történeti forráscsoport adatgyűjteménye mellett a diffúz naplójegyzetek kvalitatív jellemzőiről, historiográfiájáról, hasznostástörténetéről. Végül Püski egy saját favorizálás témában értekezik: esettanulmánya Kozma „történetési-elemzői státuszának” létjogosultságára kérdez rá, és szolgál decens és meggyőző ellenbizonyítással.

Hornyák Árpád Milan Jovanović Stoimirović tekintélyes szerb újságíró és kormányrezonőr, egyben kiemelkedő hírirodai potentát háborúba nyúló naplójegyzeteinek „rendkívül színes kor-, kór- és körképéből” ad ízelítőt. Ebből egyebek mellett egy az egyéni és közösségi sorsra is rákérdező, nagyra-rendeltség és többre-hivatottság tudatával élő, *lehettem volna*-típusú bánkódásokat görgető történelmi alak képe rajzolódik ki. Már kifejezetten a hadviselés éveiből választott magának forrást Eiler Ferenc, aki egy magas rangú német diplomata kapcsolódó naplóoldalait vette szemügyre. Szerzőjükről, Ulrich von Hassellről ily módon megtudható, hogy Dél-Kelet-Európa országait illetően „mozaikos”, de imponáló jól-értesültség jellemezte, miközben a német kontinentális elsőbbesség – és a gazdasági racionalitás – evidenciájába zárva bízott kisállami integrációk létrejöttében. Eiler arra is felhívja a figyelmet, hogy az utótörténetében a Hitler-ellenes konzervatív ellenállás figurájaként keretездő naplóíró szövege először a *Vergangenheitsbewältigung* társadalmi kampányidőszakában jelent meg, amely folyamat von Hassell frazeológiáját azóta a historizáló közbeszéd jól felismerhető hatkosságává statuálta. Marchut Réka Raoul Bossy román követ naplójából elemzi az 1941–43 közti berlini szolgálati éveket. Gondosan és meggyőzően mutatja ki, hogy az oly kritikus

magyar viszonylat Bossynál tartalmilag egyfajta történelmi neheztelésen alapuló „arctalan ellenségképet” tartak, de emellett szívélyes és rokonszenvező emberi kapcsolatokat ápolit magyar – arisztokrata – osztályostársaival.

A kötet egyik legösszetettebb elméleti és elemzési feladványába Sipos Balázs fogott bele, amikor Márai Sándornak az 1945–48-as évekről mint „dezorientációs időszakról” született saját naplóábrázolásait több műfajban hasznosító írásait vetette egybe. Az aprólékos összeolvasás módszerével nemcsak a belső fejlődés fonalait sikerül felgombolyítani, de a különböző megjelenések áramvonalasított szövegváltozatainak „új jelentéssel felruházó” eljárásaira is fény derül. Sipos megfigyelte továbbá, hogy naplóoldalain az író egyik küldetésszava a „történelmi tapasztalat” volt, melyet „saját személyén átszűrve” kívánt rögzíteni. Méghozzá az eredményt tekintve kettős jelentőségvonzattal: az elbeszélte történelmi esemény hitelesíti a naplóban leírt tapasztalatokat, egyben a nevezetes fejleményeket a naplóíró egészen hétköznapi valóságészlelései hol életesebben megidézhetővé, máskor egészen zárójelbe is képesek tenni. Ezek az „énközpontú leírások” tudósítanak arról az „Atlantiszról”, melyen Márai élte meg a háborút záró éveket, „a mélyben”. Amely többek közt 1945 közvetlen és éles társadalomtörténeti *cezúrátlanságára* hozható tanúságtétel. Sipos tanulmánya egészében véve korábbi feldolgozások és saját invenciók (köztük kiigazító értelmezések) igényes és mértéktartó egyesítése.

Együtt említhető Mann Jolán, aki a magyar vonatkozású figyelem terén világirodalmilag kimagasló Miroslav Krleža naplójának magyar 1956-hoz kapcsolódó reflexióit nézte át; és Széchenyi Ágnes, aki az ekkor félrehúzódo és épp-csak-íróképviseleti szerepet játszó Illyés Gyula posztumusz kiadású ’56-os naplójegyzeteit elemezte.

A felsorolásból már csak Ortutay Gyula politikai rendszereket átölelő naplója maradt ki. Ezt olvasva Pritz Pál előbb rekapitulálja lejegyzője politikai-gondolkodói pályáját – a „briliáns elme” hatalmi intézőként jegyzett társadalomformáló rendelkezéseinek következetes, de nem mindig adatolt jelentőségredukciójával. Olykor nem rest „korrigálni” a naplóból nyerhető múltképeket, ezek zömének mégis „valóságghűségét” vagy egyenesen pozitív tudásunkat gazdagító erejét látja kimutathatónak. Kiemelendők még az arra hozott példái, hogy az Ortutayhoz hasonló naplók segíthetik a hatalmi rétegnek a közvélemény elé nem engedett, egykori vélekedés- vagy tudomásvalóságainak feltárását. Ezek ugyanis rendszeren, hivatalos dokumentátlanságuk okán „a tegnapi hullott múltnak a foglyaként” hamar ismeretlenné válnak „az újabb és újabb *ma* számára”. Másik előnyként említhető, hogy hathatós cáfolatai tudnak lenni az utókorból a vizsgált időszakba szervesen visszavezített jövőkép-hipotéziseknek.

A tárgyalt naplók visszatérő – és a hazai olvasó számára felértékelő – alapanyaga volt íróik magyarországi utazásokon szerzett benyomása. Ezek kétségkívül fontos adalékok történeti önszemléletünk fejlesztéséhez, hiszen mint az egyik szerző megjegyzi: „szükséges kívülről is magunkra tekinteni”. Ahogy szintén okulásra szolgálnak a naplók *zsidó*-érzékeléseinek többnyire pejoratív tónusai és határmegvonásai is. Sok naplóíró (Stoimirović, Kozma, Ortutay) megvallotta: elzárt gondolataik szemre várnak, a kíváncsi utókor vizslató visszapillantására. Már nem rajtuk múlt, amikor forrászövegük családi és történelempolitikai motivációjú kitarásokkal jelent meg (von Hassell, Illyés) – az ilyen esetek, mint Széchenyi Ágnes kiemelte, okkal szakmai gyanakvás és bírálat tárgyai.

Ugyancsak több példával szolgál a kötet a gyakori műfaji evolúcióra, melynél a *naplójegyzetekből* idővel prózai nyersanyag lesz, és az alkotó *visszaemlékezéssé* bővíti ki, illetve alakítja át őket. Ahogy arról is számos eset tanúskodik, hogy az egyidejűségéről és „élményszerűségéről” híres forrás szervesen önmagába képes zární utóidejű komponenseket is – miniatűr memoár-törzdekként (Krleža, Márai, Kozma).

Összegezve elmondható, hogy hazai és tengerentúli történészek a hajdani Európát átölelő tárgyi anyagon és kontextusban nyomozták a naplóállításokat, szemelvényeikben saját egzakt szövegfordításokkal szolgálva. Nagyszerűen domborodott ki ezáltal a tágabb ismeretterület

szellemi multikulturalitása, egyben a biztos kutatói ethosz egyetemessége. Néhányuk bár kevéssé járt utána az olvasottak faktuális helytállóságának kontrollirodalmakban, ám így is képes volt „bizalmatlan bizalommal” fogadni az olvasottakat, és működésbe hozni tudósi gyanakvását kétségesnek található közléseknél. És akadtak, akik egyes forrásnyelvi *politikai kulcsfogalmak* használatbeli filológiáira is kitértek – vagy például annak lehetséges miértjeire, hogy a magyar 1956-os eseményeket ugyanazon toll „hol eufemisztikus, hol pejoratív” megnevezéssel illette.

Márai egyik naplójegyzete szerint (1945): „Az idő mindig felel arra, amire a pillanat nem tud felelni. Nincs is más dolgod, mint kiemelni a kérdést a pillanat tégelyéből, s áthelyezni az idő kémcsövébe, s aztán türelmesen figyelni. Az idő kémcsöve mindig megmutatja végül a reagens magyarázatot.” Nos, elmondható, hogy tíz nagyszerű történelemvegyész koprodukciója igazolni igyekezett az író.

A kötet a Nemzetközi Magyarástudományi Társaság korábbi kiadványaihoz hasonlóan szinte azonnali felkerült a Magyar Elektronikus Könyvtárba is, ami követendő hozzájárulás a közjavakká válás folyamatához.

Eöry Áron

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ablonczy Balázs PhD, tudományos főmunkatárs
MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Bagi Dániel az MTA doktora, egyetemi tanár
PTE BTK Történettudományi Intézet, Pécs

Berecz Anita tudományos segédmunkatárs
Eszterházy Károly Egyetem, Eger

Bognár Szabina PhD, tudományos munkatárs
MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest

Bódy Zsombor PhD, egyetemi docens
PPKE BTK Szociológiai Intézet, Budapest

Eöry Áron doktorjelölt
KRE Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest

Glant Tibor PhD, egyetemi docens
DE BTK Angol–Amerikai Intézet, Debrecen

Hornyak Árpád PhD, tudományos főmunkatárs
MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Juhász Balázs PhD, tanársegéd
ELTE BTK Történeti Intézet, Budapest

Kádár Zsófia PhD, tudományos munkatárs
ELTE BTK Történeti Intézet, Budapest

Kiss Gergely PhD, egyetemi docens
PTE BTK Történettudományi Intézet, Pécs

Lakatos Bálint PhD, tudományos munkatárs
MTA–HIM–SZTE–MNL OL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport,
Budapest

Murber Ibolya PhD, egyetemi docens
ELTE Savaria Egyetemi Központ Történeti Intézet, Szombathely

Pál Judit PhD, egyetemi tanár
Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézet, Kolozsvár

Szeghy-Gayer Veronika PhD, tudományos munkatárs
Állami Tudományos Könyvtár, Kassa

Szűts István Gergely PhD, főlevéltáros
Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém

E szám írásai a szerzők jóváhagyásával
megjelennek a Századok internetes felületén és adatbázisában.

CONTENTS

THE COLLAPSE 1918

- Judit Pál*: Lord Lieutenants and Prefects in 1918–1919: The Question of Administrative Transition in Transylvania 1179
- Veronika Szeghy-Gayer*: Regime Change and the Restructuring of the Local Elite at Bártfa (1918–1919) 1215
- István Gergely Szűts*: Optant Registers as Sources for the Post-World-War I Refugee Problem 1237
- Zsombor Bódy*: Industry and Landed Property in the Great War and during the Collapse 1261
- Ibolya Murber*: Austrian and Hungarian Crisis Management 1918–1920: Similarities and Differences after the Collapse of the Dual Monarchy..... 1293
- Tibor Glant – Balázs Juhász – Balázs Ablonczy*: International Relief and Support Action on the Territory of the Former Austro-Hungarian Monarchy (1918–1923) 1321

ARTICLE

- Gergely Kiss*: Boniface VIII and Hungary (1290–1303): Ideas of Legitimizing Papal Authority and Government in Context 1353

WORKSHOP

- Anita Berecz*: Electors and Elected: Family Relations within the City Council of Eger in the Period between 1867 and 1918 1377

BOOK REVIEWS

- Bácsatyai Dániel*: A kalandozó hadjáratok nyugati kútfői (*Dániel Bagi*) 1395
- Tringli István*: Szokás és szabadság. Tanulmányok a középkori magyar jogszokások és kiváltságok történetéhez (*Szabina Bognár*) 1397

Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században (<i>Zsófia Kádár – Bálint Lakatos</i>)	1400
A. Sajti Enikő (szerk.): Kisebbségpolitika és társadalomszervezés. Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai (<i>Árpád Hornyák</i>)	1404
Pritz Pál (szerk.): Napló és történelem (<i>Áron Eöry</i>)	1406
AUTHORS OF THIS ISSUE	1411